

Szerbia a megújhodás útján

I.

A SZERB NÉP történelme az égő Balkán hegyei között évszázadok óta vérrel íródott. A nemzedékek nem az alkotó munkában, hanem vasban és fegyverben váltották egymást; örökös harc volt az élet és vágyódás a mindig elérhetetlennek látszó szabadság és függetlenség után. A magyarokon és a lengyeleken kívül nem sok népe van Európának, amely szenvedéssel és vérrel annyi bizonyítékát adta volna szabadságszeretetének, mint a szerb. Éppen ezért az 1941. évi összeomlás nem pusztán a trianoni mozaikállam határábronsának szétpattanását jelentette, hanem a század újabb csapását a szerb népre, mert féltve őrzött szabadságát újra elveszítette. A veszített háború után a délszláv ország irányítása kihullott a szerbek kezéből és hanyatlásuk olyan végzetes volt, hogy a magáramaradt nép belső élete is idegen szellem befolyása alá került. A dekadencia, amelynek jeleit a jugoszláv állami élet már magában hordozta, az első nagy megrázkódtatás után a meghasonlottságba lökte a lelkeket, — s a romok hamuja alól mint egy célt és utat tévesztett nemzet végzetes elhatározása: a mindent legázoló anarchia tüze lobbant föl.

A szerb ősrégi „slava“ glóriája elhomályosult, s most már pusztulás fenyegette azt a legvégső népi, nemzeti értéket, amelyet a szerb nép a rigómezői csatavesztésből és a törökvész legnehezebb napjaiból mentett át a holnapnak. Pusztulás és megsemmisülés fenyegette a szerbség ősi erejébe és jövőjébe vetett hitét, mert a testvérharc ezt is megingatta a történelem sorozatos csapásaitól elalélt nemzetben.

Hitehagyott korcsok, percmemberkék, veszedelmes paraziták és az egyéni érdekekért mindent és mindenkit elárulók okozták kétezer évvel ezelőtt a nagy Görög állam tragikus bukását. A nagy görögök méltatlan utódai, satnya árnyképei a „kisgörögök“, a „Grekuluszok“ rombolták le mindazt, amit a hellén kultúra nagyjai építettek nemcsak a saját országuk, hanem az egész világ számára. Hitvány, erkölcstelen nemzedék fészkelte be magát a nagy hellének hagyatékába. Hitetlenek, akiknek nagy céljaik már nem voltak, s akiktől idegen volt minden heroizmus. A defetizmus szelleme mindent betöltött. Az antik Göröghon nagy erkölcsi értékei összezsugorodtak, megsemmisültek a szürke, akaratlan utódok kezében és a mély görög kultúra apadni kezdett: elsekélyesedett. És ahogy a társadalmi életből kiszáradt az ősi erény, a tiszta hit s mindaz, amit

emberiességeknek nevezünk, úgy kiszáradt, elsekélyesedett a művészet, a tudomány minden ága. A grandiózus hellén kultúra, s a görög világ meghalt, — és akik e nagy pusztulást túléltek, azok a Grekuluszok.

Az ókor legszebb civilizációjának pusztulását Janković Dragutin belgrádi szerb publicista idézte így a „Novo Vreme“ 1942. évi 351-ik számában. A cikkíró a balkáni nagynépek történelmében kétezerevet visszalapozott, hogy hasonlatot találjon a délszláv népek egyesített államának összeomlásához és a balkáni történelemből merített adatokkal mutasson rá a jugoszlávok tragikus hasonlatosságú közelmúltjára. Janković szláv szemmel nézi a szláv történelmet, s mintegy vallásos elmélyedéssel keresi, kutatja a tanulságokat a szerb nemzet jövője számára. A még be sem hegedt sebeket is kiméletlenül fölszakítja, kutat a bűnök és tévelygések között, hogy a súlyos népi betegség, vagy a halál kórokozóját megtalálja. Kisérteties hasonlatot fedezett föl a történelemben. Szerinte a trianoni utódállamot a jugoszláv „grekuluszok“ rontották meg és ők idézték elő alig kétévtizedes élete után hirtelen pusztulását. A fiatal délszláv állam utolsó esztendeit a „megdöbbentő erkölcsi dekadencia jellemezte“, amely kiölt a nemzetből minden ellenállóerőt és belénevelte a szolgalelkűséget: az idegen jelszavakkal adagolt csordaszellemet. Ezek a tények ma már multnak, történelemnek számítanak, de az új szerb állam építőinek nyitott szemekkel kell visszanézni a történelmi példákra, hogy a jövőben tisztábban megkülönböztessék a jót a rossztól, az építő szellemet a romboló szellemtől és arra az útra vezessék a nemzetet, amelyen meg tudja őrizni sajátos, faji adottságait, népi értékeit és amelyen megkezdheti az új világ építését.

A számadás keserű igazságokat tartalmaz. Ezeket a keserű igazságokat Nedić Milan tábornok-miniszterelnök is föltárta a szerb nép előtt, amikor vállalta a legnehezebb történelmi szerepet. Élére állt a tévelygő, gyámoltalan népnék, hogy a végzetes meghasonlottságból kiemelje. Lebontotta a kétévtizedes falakat és radikálisan hozzáfogott a „dekadens jugoszláv szellem“ maradványainak kiirtásához. Ez a korszak nemrég kezdődött, a belső rendeződés napjainkban is tart, s a nemzeti magányban legfőbb eszköz maradt számukra a személyes példaadás. Személyes példaadással demonstrálni azt a szellemet és azt a létformát, amelyet meg akarnak honosítani a vihardúlta földön és a meghasonlott nemzetben. Mert a régi, szerb nacionalista szellem építő és ellenállóereje csakis így kelhet életre, és csakis ezen az úton indulhat el a huszonhároméves demokrácia romjai fölött a megújulás felé. Ám a régi dicsőséget hirdető nacionalizmusban már nem találjuk meg a mult romantikus hagyományait, hanem inkább a jelen sokkal realisabb és szociálisabb tartalmú szemléletét, az új nemzedék jelszavával: „Cselekedni és építeni csak azt, amit a nemzeti érdek megkövetel.“ Európa a nagy háborúban az újjáépítés napjait éli, a nagy és kisnemzetek sietve érlelik az új életformákat, s Szerbia ebben az új honfoglalásban, mint a multban is annyiszor, — megint lemaradt. A történelem elmarasztalta. Most azon az úton kell elindulnia, amely legközelebb vezet a célhoz.

Az új Szerbia világosan meghatározott programja: a szerb dolgozók nemzeti egységét megteremteni. (Nacionalno ujedinjenje sviju radnih elemenata. Dragoljub Jovanović, Novo Vreme, 1942. 344 broj.) S ezt a programot elsősorban a szerb parasztságon keresztül akarják megvalósítani: a falusi nép szilárd, megingathatatlan hitén. A kisépességű, hasonlósorsú agrárállamok jelszava itt is érvényesül: akié a föld, azé az ország! Ez a törvény a balkáni hegyek között is. A szerb hegyiparasztság „Nagy-Jugoszlávia” életében is hátat fordított a világnak, érintetlen maradt azoktól az eszméktől, amelyeket a délszláv egyesülés a pánszláv eszme fölhasználásával két évtized alatt kitermelt. De érintetlen maradt azoktól a forradalmi eszmeáramlatoktól is, amelyek a szerb ipari munkásságot szállták meg az összeomlás után és a temérdek partizán-csapatot életre hívták a sumádiái és délszerbiai ipartelepek környékén. Így a partizánok véres harcaikban nemcsak a nemzeti brigáddal találták magukat szemben, hanem az agrárvidékeken a parasztság is útját állta a belső forradalom egyre terjedő tüzének. A szerb parasztság ösztönösen a forradalom ellen fordult és Nedić Milan a sumádiái zárt falvakban már a nemzeti öntudatában magáraébredt népet találta. A parasztságot nem a rádiószózat, s nem a röpcédulák mozdították föl, hanem a történelmi erő; a falu és a föld örök csendje és békéje. A szilárd talaj szilárd szervezeteket is hozott létre: Belgrád környékén, a valjevói, sabáci és uzsicei járásokban egymásután megalakultak a „Föld és munka” (Zemlja i rad) szervezetek, s ma már az egész országot behálózzák. Tagjaik a szerb parasztok, akik már az új nacionalista szervezeteket, politikai alakulatokat is benépesítették. Nedić Milan irányításával ezek az egészséges parasztok kezdtek most lerakni az új Szerbia gazdasági életének alapköveit és békés munkalehetőségeket teremtenek a diákságból alakult szerb „nemzetpolitikai szolgálat” számára. (Dr. Lazar Popović: Nacionalna služba nove srpske omladine. „Srpsko selo”, Beograd, 1942.)

Az új szerb kormány a megszállás első hónapjaiban alakult és a pártpolitikai élet eltűnésével megüresedett kereteket kellett betöltenie. A szakadékot, amely így közte és a nemzet között támadt, az ősi, szerb „zadruga” hagyományaival töltötte be. A pártpolitikai értekezletek és kapcsolatok helyett életre hívták a „zadruga” családi jellegű megbeszélési formáját, amelynek az a lényege, hogy a parasztság „Föld és munka” szervezetei járásonként minden alkalommal küldöttségeket menesztenek Belgrádba a fölmerült problémák, kérések, munkaterv megbeszélésére. A belgrádi összejövetelen — régi szokás szerint — Nedić miniszterelnök, vagy Olčan Mihajlo földművelésügyi miniszter tölti be a házigazda (domaćin) szerepét, s a vendégek, a szervezetek, járások kiküldöttei előterjesztik a „házigazdának” kérdéseiket, panaszait. Az együttes megbeszéléseken a miniszterek a parasztokkal, a szervezetek vezetőivel mérlegelik a fölmerült problémákkal adódott helyzetet, megvitatják a népdolgait és egymás között határozatot hoznak. Egyik értekezlet a másikat éri, ebben a közelségben a miniszterek tökéletesen megismerik a parasztság mai belső életét, és a szerb parasztok napról-napra közelebb férkőznek azokhoz, akik az ország dolgát intézik.

Begović Branko, fiatal szerb író az őrsgváltásról írt figyelemreméltó cikket a „Novo Vreme“ legutóbbi számában. Írásában a megújuló Szerbia népi, nemzeti értékeinek új mértékéről szól, és sürgeti a friss, egészséges paraszti erők bekapcsolását az ország lassan kibontakozó politikai és gazdasági életébe. Az értelmiség és a nép szerepét megjelöli, de a történelmi elhivatottságot a paraszt társadalomban véli fölfedezni. Őszinte soraiban itt is, ott is a francia megújódást sürgető nagy parasztíró, Jean Giono hangjára ismerünk. Begović bár szerényebb fantáziával és szegényesebb mondanivalóval áll ki a parasztság mellé, mint Giono, de szándéka lényegében ugyanaz.

„Mi parasztállam vagyunk, parasztok országa, — írja cikkében —, és a parasztság legjobban érzi azt, hogy mi a mai életszükséglete. Ne feledjük, hogy egy műveletlen, de tisztességes ember többet jelent a társadalomnak, mint egy művelt, de tisztességtelen ember... Ki kell magunkból irtani a régi előítéleteket, a régi mértékeket, amelyek iskolák szerint értékelték az embereket, — mert a mult tragikus tapasztalatai bizonyítják, hogy akik nálunk az élen álltak, a tudományos dogmák sűrűségétől nem látták a reális élet követelményeit. A mi falvaink halhatatlan értékeket rejtegetnek, amelyek az elmúlt jugoszláv közéletben soha nem jöhettek számításba, és kihasználatlanul maradtak. De ma órájuk van legnagyobb szükség, mert ők érzik legjobban a mának reánk nehezedő súlyát. A szerb paraszt teljes létevel érzi a szerb föld lehelletét, s a föld iránt érzett szeretete valóságos kultusszá emelkedik lelkében. Tegyük lehetővé most mi, hogy ő is hallassa szavát!“ (Branko Begović: Novo merilo vrednosti. Novo Vreme, 1942, 345—349 broj.)

A szerb állam létét történelmének legválságosabb korszakában, a XIX. század első évtizedében is a parasztság mentette meg, s ha nem lett volna helyén a föld népe, menthetetlenül behullott volna a törökvész tengerébe. Ma is a parasztságban van a szerbség minden ereje és reménysége: a belső revízió, a politikai, gazdasági és társadalmi reformok végrehajtása és a húszév alatt bőlére eresztett új szerb értelmiség fokozatos leépítése csakis a földművelő nép, a falu termő erejének teljes fölhasználásával érvényesülhet.

A szerb nemzet megújulásának jelen korszakát még a felemáság jellemzi. A kormány országépítő férfiai mellett csak a parasztság áll tömör sorokban, s mögöttük a diákság lassan visszazárlingózó csapatai. Az ifjúságot az összeomlás és az utána következő belső forradalom magával ragadta: tömegesen bekapcsolódtak — főleg az egyetemi ifjúság — a kommunista szervezetekbe és fiatal életüket sokhelyütt föláldozták az „ötven vagy száznapos életű Tanácsköztársaságokért“. A bukott forradalom után az ifjúság is visszafordult; fölébredt benne a nemzeti öntudat és az érettebb felelősségérzet. Rádöbrent arra, hogy a nehéz történelmi időkben a cselekvéshez nem elég a fiatalos hév, a lendület és a bátorság, hanem öntudatos, megfontolt munkára van szükség, mert romok fölött csak öntudattal és hittel lehet új hazát építeni. Igaz, hogy a nemzeti újjáébredés az ifjúság előtt még csak szólam, nem telhetett még meg belső tartalommal, de már a nemzeti feladatok felé fordult és munkaszolgálatával történelmi útjára lépett.

Az összeomlás utáni tévelygés, tapogatózás közel egy esztendeig eltartott, amíg Nedić miniszter és kormánya előtt kitisztult az az út, amelyen haladniok kell. Ezt az utat már a XIX. század első évtizedében megtalálta a nemzet: a pravoszláv egyház és a történelem jelölte ki számára. A belső elrendeződés küzdelmes munkája ma minden erőt leköt, s azoktól, akik az élen állanak, emberfölötti munkát követel. Az új ország építése nem megy simán, áldozatok nélkül, mert a passzivitásba zuhant szerb középosztályban még sok helyütt kísért az elmúlt jugoszláv állam ittrekedt szelleme, és — mint Janković Dragutin mondja — az „új szerb grekuluszok“ a fegyelem keményen őrzött vonalát még gyakran fölszakítják. De a multévi jelszóból ma már hitvallás lett; a szerb nemzet megmentésében hisznek mindazok, akik a jövőjéért dolgoznak, s aki ez ellen a hit ellen vét, vagy le akarja rombolni, úgy kipellengérezik, megbüntetik, mint a „legnagyobb ellenségét a szerb anyaföldnek.“

A szerb történelem a legnagyobb diplomatai közé sorolja Milos fejedelmet, aki írástudatlan falusi ember volt, s mint parasztvezér került népe élére. S a legnehezebb időket vészelte át akkor a nemzet. Ma ismét a falu szülötte, Nedić Milan áll a szerbség élén s munkáját nemcsak Sumádia, hanem Délszerbia népe is szeretettel kíséri. Az eredmény a munka mindennapján mutatkozik: az új szerb nemzetpolitikai szolgálat már a belső összetartást igazolja, a parasztság „Föld és munka“ szervezetei a fegyelmet és a felelősségérzetet és az ipari munkásság csillapodása és megbékélése ott is a nemzeti öntudat lassú ébredését jelenti.

Az égő Balkánnak új országa így indult el a „régí történelmi úton“, hogy ismét megtalálja helyét a félszigeten. A nagy átalakulás, elrendeződés még csak a belső frontokon folyik a biztató eredmények látható jeleivel, de arra a kérdésre, amely az új Szerbia délkeleteurópai szerepét kutatja, — csak a távolabbi jövő adhat majd feleletet.

II.

A SZÉTTÖREDEZETT országban a nagy történelmi változás után a szerb parasztság volt az egyetlen réteg, amely idejekorán magáraébredt és szembefordulva a forradalommal megtalálta helyét az új határok között. A föld nyújtotta a támasztékot, hogy megkapaszkodjon a történelem sodrában és megállítsa a pusztulásnak azt a szörnyű lavináját, amelyet a partizán lázadás, a dúló testvérharc és a történelmi összeomlás zúdított a népre. Ha még nem is üllepedett le a szerb falu élete, ha a zárt katlanokban és völgyekben még ma is gyakran föllángol a harc, a parasztság már dolgozó és építő részévé vált az új nemzetnek és nemzetgazdaságnak.

Am az új történelmi helyzet kialakulásában nemcsak a falu, hanem a város élete és szelleme is döntő szerepet játszik. A parasztság mellett óriási erőtenyező az ipari munkásság és talán a legjelentősebb a szerb értelmiség, amely a „Nagy-Jugoszlávia“ elveszített területeiről csaknem százszázalékban Belgrádba és a szerbiai városokba tódult. A visszaszívárgásnak ez a folyamata még ma is állandóan tart: az egyre jobban kiéleződő szerb-horvát ellentét a volt kisantant-állam nyugati területeiről űzi őket, délről és keletről a

bolgár szellemi és közigazgatási élet kiterjeszkedése csökkenti életlehetőségeiket, — északról pedig az új magyar honfoglalás állítja vissza az ezéreves birodalom régi alapjait s így az itt gyökerüket vesztett szerbiai értelmiségek előbb tömegesen, majd csoportonként, egyenként szállingóznak vissza anyaföldjükre.

A szerb értelmiség mai tragikus helyzetét tulajdonképpen nem is a történelmi összeomlás idézte elő, hanem a jugoszláv állampolitika elmúlt huszonhárom esztendeje. Belgrád centralisztikus politikája az új állam közigazgatásának, gazdasági és kulturális életének kiépítésében nemcsak az irányító és ellenőrző szervek szálait központosította, hanem a politikai, gazdasági és kulturális vonalakon mindenütt szerb kezekbe fektette le ennek a történelmi jelentőségű munkának az irányítását és végrehajtását is. A máról-holnapra megnagyobbodott ország 1918-ban, 1919-ben, sőt még 1920-ban sem rendelkezett megfelelő létszámú szerb értelmiséggel, bár a történelem a belső elrendeződés egyre halogatott munkáját napról-napra sürgősebbé tette. A szerb állampolitika azonban ennek ellenére sem gondolt a már meglévő horvát, szlovén és nemzetiségi apparátusok maradéktalan bekapcsolására, hanem valósággal gyorsforralón kitermelte az új szerb középosztályt és a félig kész „intellektuelekkel” benépesítette az egész államszervezetet. A szerb államférfiak így a szerb nemzeti fejlődés évszázados késedelmét akarták behozni, de ahelyett, hogy e hátramaradás okozta szakadékokat tömték volna be és közelebb kerültek volna Európához, éppen ellenkezőleg cselekedtek. Az új értelmiség nyersesége és gyors terfoglalása egyrészt megnehezítette a horvát néppel való együttműködést, — másrészt a szerb nemzet számarányához viszonyítva hiányos képzettségű és félig képzett elemekkel túlterhelte értelmiségi osztályát. A belgrádi állampolitika eme nagy elvételének következményei először a szerb-horvát kiegyezés után, 1935-ben és 1936-ban éreztették hatásukat, amikor a horvát bánság területén a Macsek-párt horvát értelmiségei foglalták el a közhivatali állásokat és a szerb tisztviselői apparátus közel 70 százaléka visszakerült Szerbiába. Ez volt a szerb értelmiségi átképzésnek és pályaváltoztatásnak első korszaka. (Banić Milan: Agonija Jugoslavije, Beograd, 1941.)

A második sokkal tragikusabb korszak az összeomlással következett be.

A Nagy-Jugoszlávia testéhez szabott értelmiségi életkeret összezsugorodott. A Száván innen, a Drinán túl, a Vardár völgyében és a Dalmát partokon elveszítette a szerb értelmiség az életlehetőségeket, s egyetlen hely maradt számára, ahol megélhet: Szerbia. Az új ország azonban a mai határai között százszázalékban agrárállam és a megkisebbedett területére tóduló értelmiséget nem tudja fenntartani. A deklasszáció folyamata megindult és ma már éppen olyan nagy méreteket ölt, mint két évtizeddel ezelőtt Magyarországon, a trianoni békeszerződés után. Lateiner emberek a munkapad mellé állnak, villamoskalauzként, pincérként vagy ujságárusként keresik mindennapi kenyerüket, a vidéki városokban pedig, ha hozzátartozóiknak van egy-két fertály földjük, visszatérnek a földhöz: a paraszti életformához.

Sokan közülök elproletarizálódnak, a gyárakban, ipartelepeken keresnek munkaalkalmat és vállalják a szerb munkás mai, igen nehéz sorsát. Még talán azoknak az értelmiségieknek a helyzete a legvígasztalóbb, akik a zsidóktól megüresedett kereskedelmi pályákra képeztették át magukat. (Savić Nedeljko: Nova Srbija, Novo Vreme, 344 broj.) Itt azoknak a területeknek a visszahódítását vállalták magukra, amelyeket a szerb nép éppen az intellektuális túltermelés folytán az elmúlt kétévtized alatt engedett ki a kezéből. 1834 és 1910 között a szerbiai kereskedelem szerb kezekben volt. A XIX. század elején az ország feje, maga Mihajló fejedelem is kereskedő ember volt és az utána következő évtizedekben is számos miniszter és más államférfi került ki a szerb kereskedőosztályból. A századfordulóban a görögök és a cincárok térfoglalása kezdődött meg, a világháborút követő esztendőekben pedig a zsidóság szerepe erősödött meg a jugoszláv kereskedelmi életben. Az értelmiség deklaszálódása következtében ez az egyetlen pozitívum: a szerb kereskedelem újból szerb kezekbe került. A szerb értelmiség kezébe vette a hazai kereskedelem új irányítását, éppúgy, mint a falvakban a szerb parasztság a termelést. A háborús gazdálkodásban egyelőre még nem érezteti az őrségváltás a hatását, mert a belső elrendeződésben a kezdet kezdetén vannak, de már rátértek arra az útra, amely meggyorsíthatja a fejlődés ütemét és közelebb hozhatja a nemzetet földadatainak tökéletes fölismeréséhez.

Nédics Milán miniszterelnök országépítő munkáját és kiegyensúlyozó törekvését a szerbiai termelés apró adatai mutathatják be legszemléltetőbben a külföldnek. A nagy erőfeszítésben a lemondás és a kitartás erénye látszik: Belgrád polgármestere fölszántatta és bevettette a parkokat, játszótereket, futballpályákat és sétányokat. A főváros példáját követték a vidéki városok is. Nis, Szmederevó, Kragujevac, Leszkovac és Kráľjevó ugyancsak ilyen módon igyekezett megsokszorozni a termést, mindenütt fölhasználva a középiskolás és főiskolás diákság munkaerejét. Kisdíákok gyűjtik gyógyszernek a gyógyfüveket, diákok javítják a partizánok által megrongált vasútvonalakat. Az éhínség leküzdésére irányuló gyűjtésnek és a társadalomsegítésnek a legemberségesebb tényeiről számolnak be az apró adatok. Igazolás és bizonyágtétel arról, hogy a tervek nem maradnak elgondolások csupán, hanem meg is valósulnak. Itt azonban a parasztság és az ifjúság valósítja meg az elgondolásokat, de elegendő-e az ő közreműködésük és teljes fölkapcsolódásuk ahhoz, hogy az új szerb társadalmi életforma és az új államforma is kialakuljon?

A belgrádi eszmék huszonháromeves tündöklése mély nyomot hagyott a szerbség lelkében és az összeomlás súlyos következményeit hatványozottan nehezebb elviselni annak a szerb értelmiségnek, amelyet a jugoszláv „gondolat” termelt ki. Talajtvesztetten lebeg most a két világ között: a régít nem tudja feledni, mert anyagi jólétét, jövőjét az teremtetten meg, és az újat nem akarja elfogadni, mert deklaszálta, kisebbrendű osztályba lökte és liberális, demokratikus világnézete helyett sokkal több fegyelmet, több kitartást és keményebb munkabírást követelő nacionalista ideológiát állított

elébe. Ezt látja magaelőtt a szerb munkás is, akinek osztályvonala nem mozdult el, csak politikai, világnézeti iránya változott meg az új határok között.

A szerb nemzet történelmének és népi hagyományainak szellemében Nédics Milán az új nacionalista világnézetet képviseli és azt a parasztság, valamint az életbefordulás előtt álló ifjúság közös frontjával akarja érvényesíteni. A széleslátókörű tábornok nagyvonalú munkája Szerbia új történelmi korszakában az első lépést meg is tette: gazdasági vonalon helyreállította az egyensúlyt. Újjáélesztette a falut és ennek segítségével megindította a városok gazdasági vérkeringését is. A gazdasági szervezetek és a nemzetpolitikai szolgálat ezt a „mesterséges légzést“ segítette elő, s mindenütt iparkodott pótolni azokat a hiányokat, amelyeket az értelmiség és a munkásság egyrészenek negligenciája vagy szabotálása idézett elő. (Mitrović Radiša: Obavestiti i poučiti, Novo Vreme 339 broj.) A második lépésnél, a nemzetpolitikai feladatok megoldásánál azonban az értelmiség és a munkásság távolmaradása óriási akadályokat jelentett; az állandó halogatás és a kényszermegoldások csak azt eredményezték, hogy a politikai ellentétek újabb kilengéseket robbantottak ki, és még jobban megnehezítették a nemzet megmentésére irányuló törekvéseket. Nédics Milán októberi lemondása is ezekkel a leküzdhetetlennek látszó akadályokkal magyarázható és az a lépése, hogy utólagos fölszólításra mégis megtartotta a miniszterelnöki tárcát, arra enged következtetni, hogy a belső ellentétek egyelőre elsímultak. A szerb értelmiség sorsa és útja sokban hasonlít az Új Franciaország értelmiségének sorsához s ha mai válságát szemmel kísérve arra gondolunk, hogy ez az értelmiségi osztály francia iskolán nevelkedett, akkor jövőjében is föltételezhetjük a túlhaladott világszemléletek fölszámolását. A deklasszáció keserűségét lassan föloldja az idő és a történelem kijelöli helyüket az új szerb társadalmi rendben.

Jóllehet az értelmiség hozzájárulása és bekapcsolódása nélkül elképzelhetetlen az aktív kultúrpolitika, színvonalas kultúrélet, a belgrádi lapok, folyóiratok és könyvek mégis hírt adnak egy új szellemi életről. A kétévtized alatt kifejlődött szerb kultúrélet az új világ és az új eszmeáramlatok követelményeinek megfelelően revízió esett át és új szellemi élet van kibontakozóban, amely ugyan csak a népi-nemzeti irány érvényességét hirdeti. Az átértékelt irodalmi nagyságok alkotásaiban a szerb paraszt eszményített alakja támad föl és vágyai, sóhajai szólnak meg emberi hangon. (Jovanović Zvonimir: Rat nepismenosti, Novo Vreme 332 broj.) A szerb nép iránt való rajongás mint egy parasztimádat nyilvánul meg a napilapok hasábjain is, s az írók minden erejükkel a nép megsegítésére, tanítására és megszervezésére akarják fölmozdítani a nemzetet. A belgrádi „Novo Vreme“ számaiban oldalakat írnak az írástudatlanság elleni harcról, a néptanítók kiképzéséről és az iskolán kívüli nevelés sürgős feladatairól. Az analfabétizmus megdöbbentő statisztikáit hozzák nyilvánosságra, amely szerint a szerb falu 10 éven felüli lakosságának ötven százaléka írástudatlan. „És ha ehhez még hozzá vesszük azokat, — írja Jovanović Zvonimir a Novo

Vreme-ben —, akik írni ugyan tudnak, de soha nem olvasnak és nem is olvastak, akkor a szerb nemzet kilencven százaléka írástudatlan. Mert azokat is az írástudatlanok közé kell számítani, akik nem olvasnak.“

Tervszerű népművelési munkáról szólnak azok a tervek, amelyeket a belgrádi írók és újságírók sürgetésére a közoktatásügyi minisztérium magáévá tett. A népművelési munkatervbe beletartozik az analfabéta tanfolyamok sorozata, a nép részére létesített könyvszolgálat kiterjesztése az egész ország területére, a háború és a partizán-lázadás következtében bezárt iskolák megnyitása és valamenyny haldokló kultúrintézmény újjáélesztése.

Az új Szerbia immár másodéves vajadásában új szellemi élet indul: a jugoszláv értelmiség „hajótöröttjei“ indították. Még nagyon kevesen vannak azok, akiket az új szelek partra vetettek, hogy megkezdjék robinzoni munkájukat. A szerb írók nagyobb része még ma is hallgat és tétlenül szemléli az úttörők küszködését és az új szerb életstílust. Látják-e, hogy országuk megint lemarad a nemzetek fejlődési versenyében?

A szerb nacionalista írók komoly egyénisége, Jovánovics Ljubodrag erről a belső, lelki válságról így ír:

„Végtelenül nagy és nehéz föladat kitartást, lelkesedést, tiszta erkölcsöt és kemény munkabírást követelni akkor, amikor az ember nemzete nyomorúságát, elesettségét látja; de ha nem tesszük ezt, akkor örökké kullogni fogunk Európa után, s nem mi vezetjük, hanem majd az események sodorják nemzetünket.“

Az európai történelem fejlődést sürget: az az ország, amely most elkésik és nem tudja a lépést tartani, lemaradásával nemcsak utánzója, de szolgálója is lesz az előtte járó nemzeteknek. Azok, akik Szerbia betegágyánál örködnek, látják ezt a veszélyt.

LÉVAY ENDRE